

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده ادبیات

پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان‌نامه

**نسبت مخاطب و زبان در شعر معاصر ایران (از مشروطه تا کودتای 28
مرداد، با تأکید بر شاعران برجسته‌ی این دوره بهار، نسیم شمال)**

استاد راهنما

دکتر عبدالحسین فرزاد

استاد مشاور

دکتر مریم شریف نسب

پژوهشگر

کتابیون شاعری

اسفندماه 1391

سپاس بی پایان از اساتید محترم و گران قدر
جناب آقای دکتر عبدالحسین فرزاد، سرکار خانم دکتر مریم شریف نسب

و

استاد عزیز و گران مایه، جناب آقای دکتر ابوالقاسم رادفر

که بزرگوارانه راهنمایی کردند و بی دریغ محبت...

به راستان برون ز آرمانه

چکیده

در تاریخ دوران مشروطه، شاعران و نویسندگان در آگاه‌سازی گسترده‌ی وسیعی از جامعه نقش بسزایی داشتند. این اندیشمندان که رهایی ملت ایران را در آگاهی اقشار فرودست جامعه می‌دانستند، برای جذب مخاطبان خود به ساده‌نویسی روی آوردند و شعر را در راستای مبارزات اجتماعی کارکردی دیگرگونه بخشیدند. شعری که برای مردم سروده می‌شد، از ساز و کار مردمی زبان وام گرفت و رفته‌رفته توانست حصار تنگ شعر کهن را بشکند و در بازه‌ی وسیع‌تری از زبان به تجربه پردازد.

در دار و گیر مبارزات سیاسی، یگانه رسانه‌ای که صدای نویسندگان و روشنفکران را به گستره‌ی وسیع مخاطبان و یا مردم جامعه‌ی ایران می‌رساند، روزنامه بود. از این رو اندیشمندانی که در حوزه‌ی ادبیات به فعالیت می‌پرداختند، در راستای ارتباط با مخاطب، به ساده‌سازی زبان پرداختند و این ساده‌سازی، هم به سبب تأثیر روزنامه بر زبان شاعران بود و هم انتخاب خودآگاهانه‌ی نویسندگانی بود که در راستای مبارزات مردمی، زبان را در حدود فهم مردم عادی به کار می‌بستند. قالب‌های از یاد رفته‌ی زبان کهن، در جهت آشنایی‌زدایی از شیوه‌های مألوف شعری، زایشی نوین یافته و زبان واپس‌مانده در قرون دور، خود را با عصر مشروطه هم آوا ساخت و شعر را قدمگاه خویش قرار داد. شعر خاصیتی شنودی داشت که مردم عادی (که توانش خواندن و نوشتن نداشتند) می‌توانستند آن را به حافظه بسپارند. به همین خاطر شعری که در روزنامه انتشار می‌یافت، هم مقاله بود و هم ویژگی‌های جذب مخاطب را داشت. عام‌فهمی و ساده‌نویسی روزنامه‌ها نیز در آن مشهود بود. این درست همان راهی بود که شعر می‌توانست فحوای خود را به جامعه، در راستای ارتقای سطح فرهنگی مردم منتقل کند. در این میان برخی از شاعران چنان بهار، بخت خویش را در ساحات مختلف ادبی آزمودند و آثاری هم در زمینه‌ی شعر کهن و هم شعر نوین اجتماعی به یادگار گذاردند و برخی همچون نسیم‌شمال، شعر را ساحات مبارزات اجتماعی قلمداد کرده و آن را جز برای مردم و جز در راستای انتقال اندیشه به کار نبستند.

واژه‌های کلیدی: مخاطب، زبان، شعر، تاریخ مشروطه، ادبیات مشروطه، بهار، نسیم‌شمال، دهخدا.

فهرست

ج	چکیده
1	پیشگفتار
3	فصل اول
5	1-1. مسأله‌ی پژوهش
5	2-1. اهمیت و ضرورت پژوهش
6	3-1. قلمرو پژوهش
6	4-1. پرسش‌ها
6	5-1. فرضیه‌ها
7	6-1. پیشینه‌ی پژوهش
7	7-1. تعریف واژه‌های کلیدی
8	8-1. روش انجام پژوهش
9	فصل دوم
11	1-2. مخاطب
17	2-2. مخاطب‌شناسی
23	3-2. طبقه‌بندی مخاطب و انواع آن
23	1-3-2. مخاطب منفعل
24	2-3-2. مخاطب فعال
27	3-3-2. دیدگاه‌های مثبتی بر مخاطب هوشمند
27	4-3-2. دسته‌بندی مخاطبان
29	5-3-2. انواع مخاطب از دیدگاه بورده‌ویک و ونکام
31	6-3-2. آشنایی با چند دیدگاه در رابطه با مخاطب
32	4-2. مروری بر تاریخچه‌ی مخاطب و سیر مخاطب‌شناسی
35	1-4-2. چاپ
36	2-4-2. سینما

39.....	3-4-2. رادیو
40.....	4-4-2. تلویزیون
42.....	5-2 سیر مخاطب پژوهی
42.....	1-5-2. از افلاطون تا گادامر
48.....	2-5-2. مخاطب امروز
50.....	3-5-2. آینده‌ی مخاطب
51.....	فصل سوم
53.....	1-3. زبان چیست؟
53.....	1-1-3. منشأ زبان
54.....	2-1-3. زبان انسان و ارتباط در حیوانات
56.....	3-1-3. چند ویژگی مشترک همه‌ی زبان‌های بشری
57.....	4-1-3. زبان و اجتماع
59.....	5-1-3. فلسفه‌ی زبان
61.....	2-3. ادبیت زبان
71.....	3-3. مرگ مؤلف رولان بارت
79.....	فصل چهارم
81.....	1-4. مروری کوتاه بر اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران، در دوره‌ی قاجار
83.....	2-4. علل پیدایش اندیشه‌های آزادی‌خواهانه در ایران
84.....	1-2-4. پیشروان تجدد در ایران
97.....	2-2-4. روزنامه
100.....	3-4. عواملی که موجب طغیان توده‌ی مردم گردید
101.....	1-3-4. از دست رفتن ایالات ایران
101.....	2-3-4. اعطای امتیازات اقتصادی گوناگون به کشورهای بیگانه
103.....	3-3-4. دریافت وام با بهره‌های هنگفت از کشورهای خارجی
103.....	4-3-4. ستمگری شاهزادگان و حکام
103.....	5-3-4. بی‌عدالتی در قضاوت و دادرسی‌ها
104.....	6-3-4. جنگ روس و ژاپن
104.....	7-3-4. توسعه‌ی صنعت چاپ و انتشار کتاب‌های انقلابی و تأثیرگذار از نویسندگانی چون آخوندزاده، طالبوف، حاج‌زین‌العابدین مراغه‌ای، میرزا آقاخان کرمانی و احمد روحی
105.....

- 105..... 4-4. طلوعه‌ی انقلاب.....
- 106..... 1-4-4. گران‌شدن قند و ظهور انقلاب.....
- 107..... 2-4-4. واقعه‌ی مسجدشاه، چهارشنبه 15 شوال.....
- 108..... 3-4-4. مهاجرت علما به حضرت عبدالعظیم (هجرت صغری).....
- 109..... 4-4-4. بداندیشی و کارشکنی‌های عین‌الدوله.....
- 110..... 5-4-4. کشته شدن سید عبدالحمید.....
- 111..... 6-4-4. اجتماع دوم علما و مردم در مسجدشاه.....
- 113..... 7-4-4. مهاجرت کبری.....
- 114..... 5-4. صدور فرمان مشروطیت.....
- 116..... 6-4. مرگ مظفرالدین‌شاه و جانشینی محمدعلی‌میرزا و بی‌اعتنایی وی به نمایندگان مجلس.....
- 117..... 7-4. ورود نمایندگان تبریز و مشروطیت تامه.....
- 119..... 8-4. تحصن شیخ فضل‌الله نوری.....
- 120..... 9-4. قتل اتابک.....
- 121..... 10-4. قرارداد 1907.....
- 122..... 11-4. دگرگونی در جنبش آزادی‌خواهی.....
- 124..... 12-4. رخداد هشتم اسفند، سوءقصد به محمدعلی‌شاه.....
- 125..... 13-4. جنگ محمدعلی‌شاه با آزادی‌خواهان و به‌توب بستن مجلس.....
- 127..... 1-13-4. سه‌شنبه، دوم تیرماه 1287.....
- 128..... 2-13-4. سرنوشت آزادی‌خواهان.....
- 129..... 14-4. قیام تبریز و ظهور ستارخان.....
- 131..... 15-4. سر فرودآوردن محمدعلی‌شاه به مشروطه.....
- 132..... 16-4. جنگ اول جهانی و پیامدهای آن در ایران.....
- 134..... 17-4. سقوط سلسله‌ی قاجار.....
- 134..... 18-4. قیام‌های محلی.....
- 135..... 1-18-4. قیام جنگل.....
- 135..... 2-18-4. قیام آذربایجان.....
- 137..... 3-18-4. قیام خراسان.....
- 138..... 4-18-4. قیام جنوب.....

138.....	19-4. کودتای سوم اسفند 1299
140.....	20-4. سلطنت رضاشاه
141.....	21-4. سیاست‌ها، مواضع، اقدامات و اصلاحات رضاشاه
142.....	1-21-4. سیاسی
143.....	2-21-4. اجتماعی
143.....	3-21-4. فرهنگی
144.....	4-21-4. آموزشی
144.....	5-21-4. قضایی
145.....	6-21-4. اقتصادی
145.....	22-4. اشغال ایران توسط نیروهای متفق روسیه و انگلیس، در شهریورماه 1320
148.....	23-4. استعفای رضاشاه و جانشینی محمدرضا پهلوی
149.....	24-4. قرارداد ایران، روسیه، انگلیس و امریکا، مبنی بر حفظ تمامیت ارضی ایران
149.....	25-4. خروج نیروهای بیگانه از خاک ایران
151.....	فصل پنجم
153.....	1-5. ادبیات مشروطیت
156.....	2-5. نقد ادبی در دوره‌ی مشروطه
159.....	3-5. ویژگی‌های زبانی شعر مشروطیت
159.....	1-3-5. سادگی واژگان و عبارات
161.....	2-3-5. به‌کارگیری واژگان و عباراتِ کوچه و بازار
163.....	3-3-5. به‌حداقل رسیدن صورخیال و تخیل
164.....	4-3-5. ورود واژگان اروپایی و در پی آن ورود مفاهیم جدید، به قلمرو نظم اجتماعی و سیاسی ایران
167.....	4-5. پارسی سرهنویسی
168.....	5-5. رئالیسم در ادبیات مشروطه
170.....	6-5. شگردهای اندیشمندان برای بیان حقایق، در استبداد مطلق و سانسور خفقان‌آور آن روزگار
171.....	7-5. طنز در شعر مشروطه
172.....	8-5. مطبوعات و نقش آن در ادبیات مشروطه

175	9-5. محتوا و درون‌مایه‌های ادبیات مشروطیت
176	1-9-5. وطن
180	2-9-5. ناسیونالیسم و حق حاکمیت ملت‌ها
181	3-9-5. ستیز با جهانخوارگان
183	4-9-5. اندیشه‌ی اتحاد اسلامی
185	5-9-5. آزادی
186	6-9-5. مسأله‌ی زن
189	7-9-5. ضرورتِ دریافتِ علم و صنعت و تمدن غربی
190	8-9-5. دعوت به سوسیالیسم
191	9-9-5. نقد دین یا تجدید دینی
192	10-9-5. نقد خرافات
193	11-9-5. زندقه و الحاد
194	10-5. انواع ادبی در عصر مشروطیت
194	1-10-5. شعر حماسی و ملی در عصر مشروطیت
195	2-10-5. شعر غنایی در عصر مشروطیت
196	3-10-5. شعر تعلیمی در عصر مشروطه
197	4-10-5. شعر کودکان
197	11-5. انواع گروه‌های شعری در عصر مشروطیت
199	12-5. صورت و قالب شعر
201	13-5. ادبیات زمان رضاشاه
202	14-5. جریان‌های شعری در دوره‌ی رضاشاه
203	1-14-5. شاعرانی که کاری با امور سیاسی نداشتند
203	2-14-5. شاعرانی که درگیر امور سیاسی و مسائل زندگی بودند
207	فصل ششم
209	1-6. ملک‌الشعرا بهار (1886-1951 م.)
216	1-1-6. آثار بهار
217	2-6. سید اشرف‌الدین گیلانی (1870/1-1933/4 م.)
223	3-6. علی‌اکبر دهخدا (1297 ه.ق. - 1334 ه.ش.)
226	4-6. روزنامه‌نویسی و تأثیر آن بر ادبیات دوران مشروطه

227	1-4-6. بی سوادی
228	2-4-6. انگیزتارهای اجتماعی
229	3-4-6. روزنامه روزنامه است
229	4-4-6. شعر
235	5-6. شعر بهار
235	1-5-6. برخی از دیدگاه‌های بهار، در مورد شعر
236	2-5-6. انواع شعر از دیدگاه بهار
238	3-5-6. سبک شعری بهار
239	4-5-6. انواع شعر بهار
249	5-5-6. مخاطبان بهار
251	6-5-6. ویژگی‌های زبانی شعر بهار
255	6-6. شعر نسیم شمال
260	1-6-6. ویژگی‌های زبانی شعر نسیم شمال
261	2-6-6. مخاطبان سیداشرف
262	7-6. شعر دهخدا
263	1-7-6. گونه‌های متفاوت اشعار دهخدا
264	1-7-6-1. نمونه‌ی اشعاری که به سبک متقدمان سروده شده‌اند
272	1-7-6-2. نمونه‌ی اشعاری که در آن‌ها تجدد ادبی به کار رفته است
274	1-7-6-3. نمونه‌ی اشعار عامیانه
276	2-7-6. ویژگی‌های زبانی اشعار کهن دهخدا
286	8-6. سخن آخر
289	منابع
295	Abstract

پیشگفتار

انقلاب مشروطه در تاریخ پرفراز و نشیب معاصر، از مناظر گوناگون قابل بررسی است. خیزش مردمی که به یکباره شولای پوسیده‌ی عقب‌ماندگی را از تن برون کردند و عریان در پیشگاه حقیقت ایستادند و سهم خویش را از سرزمین مادری به تکاپو طلب کردند، مقوله‌ای است چند ساحتی که نمی‌توان از شکاف باریک تاریخ بدان نگریست و بدین گمان ناراست فروافتاد که ماجرا به تمامی فراچشم آمده‌است.

چه‌سانی و چرایی انقلابی که از جنبش‌های بزرگ کشورهای قدرتمند چندان دور و دیرتر نبوده‌است، خود بر اهمیت آن صحنه می‌گذارد. و از آنجا که تاریخ گهواره‌ی تکرر و تمدید است و هرچه بر آن رفته در شکل و لوایی دیگر شده بازآمده‌است، نمی‌توان بی‌نظر به علل و عوامل گوناگونی که در شکل‌گیری چنین جنبش بزرگی نقش داشته‌اند، به تورق تاریخ معاصر ایران پرداخت. این وقوع تاریخی خود معلول عوامل بسیاری است که از اتفاق اهم آن‌ها، عوامل فرهنگی است. راقم این سطور به سهم و زعم خویش، بر این بازه‌ی تاریخی نظر به تأمل کرده‌است و در راستای این تأملات، در اندازه‌ی دریافت خویش، ارتباط میان مخاطب و زبان را به بهانه‌ی جنبشی چنین، مورد مذاقه قرار داده‌است، تا سهم مخاطب را بر زبان و سهم زبان را بر آن وااشکافد.

این پایان‌نامه مشتمل بر سه حوزه‌ی نظری، موضوعیت خویش را به شرح و بسط می‌نشیند:

نخست با نگاهی ماهوی به مقوله‌ی مخاطب و نقد و نظر در باب ماهیت آن، به شرح چپستی مخاطب در شاخص‌ترین تعاریف نظری می‌پردازد و در این راستا برخی از مهم‌ترین مقولات نقد نوین نیز مورد بحث قرار می‌گیرد. دیگر، زبان به عنوان ماده‌ی خام نوشتار، در این پایان‌نامه یکی از کلیدواژه‌های اساسی مورد بحث است.

بر استادان فن پوشیده نیست که بحث در باب چپستی زبان و مخاطب، گستره‌ای چنان بی‌مرز و گذار است که بی‌شبهت به مقولات ناتمام‌مانده‌ای همچون زیبایی و هنر نیست. به‌همین خاطر، در این مقال بر آن شدیم تا با بررسی زبان از لحاظ کاربردی در واقعه‌ی تاریخی مشروطه و شناخت جایگاه شاعران و مخاطبان گسترده‌ی شعر مشروطه، نسبت درستی میان این دو مهم یعنی مخاطب و زبان، در بازه‌ی زمانی مورد بحث به‌دست دهیم.

از آنجا که بررسی‌های تاریخی در ایران بیشتر طعم وقت می‌دهد تا حقیقت و حقیقت در این سرزمین مدام در حال تلون و آفتاب‌پرستی است، یافتن منابعی که سعی در واقع‌نمایی داشته‌باشند و نه واقعیت‌سازی، خود کاری بس بزرگ و زمان‌گیر بود. در هر دوره‌ای از تاریخ این سرزمین اشخاصی یافت می‌شوند که به کشتن قسمتی از واقعیات تاریخی کمر

بسته‌اند. برخی در لوای حجب و پرده‌پوشی و برخی در لوای سیاست و وطن‌فروشی به انکار آنچه رخ داده پرداخته‌اند و تفسیر خویش را نرم‌نرمک رنگ واقعیت زده و تا آنجا پافشارده‌اند که قلب تاریخ را محکمی نمانده تا سره از ناسره بازشناسد. مثال ساده‌ی آن اینکه دیوان بهار با حذف بسیاری از اشعاری که جان‌مایه‌ی شعر مشروطه‌اند، در چاپ‌های مکرر، سودجویانه در اختیار مردمی قرار می‌گیرد که در سالیانی نه چندان دور، مخاطبان اصلی شعر او بودند. به‌همین خاطر در این پایان‌نامه، در بسیاری از موارد، هر جا که به تبیین تاریخی دوره‌ای پرداخته‌شد، سعی بر آن بوده تا از منابع همزمان تاریخی که شاید از انگشتان دو دست نیز بیشتر نباشند، بهره برده تا سندیت سخن، مستحکم گردد. از سویی آثار بزرگانی که در این پایان‌نامه بدان‌ها پرداخته‌شد، خود گواهی مستدل و مسجل در حقیقت وقایعی است که رخ داده‌است؛ که اصالتاً یکی از تغییرات بنیادی و ماهوی شعر در عصر مشروطه، نزدیکی به وقایع و رویدادهای همزمان است.

بهره‌ای گسترده از این پایان‌نامه را، بررسی آثار شعری سه شاعر عصر مشروطه، محمدتقی بهار، نسیم‌شمال و علی‌اکبر دهخدا در بر می‌گیرد. پس از بررسی اجمالی و نگاهی گذرا بر اشعار این سه شخصیت شاخص ادبیات مشروطیت، با نگاهی نقادانه و موشکاف، به وجوه تشابه و تفارق ایشان در مواجهه با زبان پرداخته و از این منظر، تأثیر و تأثرات مخاطب بر شعر این شاعران به نقد گذارده شده‌است.

(شایان ذکر است که در عنوان پژوهش، آنچه مرقوم است، شعر محمدتقی بهار و نسیم‌شمال است، اما در طی پژوهش و مذاقه بر اشعار شاعران این دوره، با صلاح‌دید استاد راهنما، درست‌تر آمد تا شعر دهخدا نیز دوگانه‌ی شاعران مذکور را به سه‌گانه مبدل سازد؛ چه تحقیقات گسترده‌ی دهخدا و ور پژوهشی این نویسنده، همواره بر سویی شاعری او سایه گسترده‌است و این در حالی است که علی‌رغم کمیت محدود اشعار او، کیفیت بارز برخی از اشعارش، آشکارا بر شعر پس از خویش سایه گسترده‌است. گمان می‌رود که با این مذاقه و قیاس، منظور اصلی بهتر حاصل آید.)

فصل اول

1-1. مسأله‌ی پژوهش

در این پژوهش، اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران، از پیش از جنبش مشروطه تا کودتای 28 مرداد 1332، مورد مطالعه قرار گرفته و زبان و ادبیات و به‌ویژه شعر پارسی، در این دوره به نقد و بررسی گذارده می‌شود، تا ارتباط شعر این دوره با شرایط سیاسی و اجتماعی کشور به‌دست آید. مسأله‌ی اصلی در این پژوهش، دریافت نسبتی است که میان مخاطب و سطح اجتماعی و توانش زبانی و ادبی او، با زبان شعر این دوره وجود دارد. کوشش بر آن است که با توجه به این رابطه، رهیافتی به‌سوی اهمیت مخاطب در حوزه‌ی کارکرد ادبیات، به‌ویژه شعر، در عصر مشروطه یافت شود.

1-2. اهمیت و ضرورت پژوهش

شناخت مخاطب و ویژگی‌های فردی و اجتماعی وی، از مباحث کلیدی و پراهمیت در آفرینش آثار ادبی و هنری است که امروزه، بیش از پیش مورد توجه نظریه‌پردازان و منتقدان و نیز مؤلفین و تولیدکنندگان آثار، قرار گرفته‌است. توجه به سطح دانش و ادراک مخاطب، مقوله‌ی مهمی است که مؤلف اثر ادبی و هنری، در تمامی مراحل آفرینش اثر، باید آن را در نظر داشته‌باشد. کوتاهی در این امر و عدم توجه کافی و بسنده به‌آن، سبب ناتمام ماندن چرخه‌ی ارتباط و عدم برقراری ارتباطی کامل و

کارآمد خواهد شد. در این صورت، این امکان وجود دارد که پدیدآورنده‌ی اثر، به اهدافی که در نظر داشته‌است، دست نیابد.

پژوهش‌هایی از این دست، اهمیت توجه به مخاطب و سطح دانش و اندیشه‌ورزی وی را خاطر نشان کرده و از این دیدگاه، دلایل گزینش زبانی خاص توسط یک شاعر را مورد بررسی قرار می‌دهد.

1-3. قلمرو پژوهش

الف) قلمرو مکانی: ایران

ب) قلمرو زمانی: از آغاز جنبش مشروطیت تا پیش از کودتای 28 مرداد 1332

ج) قلمرو موضوعی: مخاطب و زبان در شعر معاصر ایران، از مشروطه تا کودتای 28 مرداد، با تأکید بر دوره‌ی مشروطه

1-4. پرسش‌ها

1. زبان شعر در عصر مشروطه چه ویژگی‌هایی دارد؟
2. مخاطبان مورد نظر شاعران مشروطه چه کسانی هستند؟
3. در دوره‌ی مشروطه (با توجه به وضعیت سیاسی و اجتماعی ایران)، مخاطب تا چه حد بر محتوا و زبان شعر اثر گذارده و نسبت میان زبان شعر و مخاطب، چگونه بوده‌است؟
4. کدام‌یک از شاعران دوره‌ی مورد بحث، بیش از دیگران مخاطب خویش را شناخته و به تناسب مخاطبان خود، زبان مناسبی را برگزیده است؟
5. آثار شاعران عصر مشروطه، از نظر ادبی و اجتماعی در چه سطحی قرار دارد؟

1-5. فرضیه‌ها

1. شاعران دوره‌ی مشروطه برای برقراری ارتباط با مخاطبان عام، زبان شعر را تا حد قابل توجهی ساده کردند.
2. مخاطبان مورد نظر شاعران مشروطه، بیشتر مردم عادی و طبقه‌های متوسط جامعه هستند.

3. زبان شعر در عصر مشروطه، تا حد زیادی به زبان مخاطب مردم نزدیک می‌شود.
4. از جمله شاعرانی که زبان شعر خود را تا حد فهم عوام پایین آوردند، می‌توان سیداشرف‌الدین گیلانی را نام برد.
5. آثار شعری شاعران دوره‌ی مورد بحث، از نظر ادبیت و سطح ادبی، چندان قابل توجه نیستند، اما از جهت محتوایی و اجتماعی، ارزش و اهمیت بسزایی دارند.

1-6. پیشینه‌ی پژوهش

این پژوهش که به‌طور تخصصی به بررسی مخاطب و زبان در شعر دوره‌ی مشروطه می‌پردازد، تقریباً موضوعی نو و جدید بوده و تاکنون پژوهشی از این دست، در این زمینه صورت نگرفته‌است؛ اما به‌طور پراکنده، تحقیقاتی پیرامون مخاطب و مخاطب‌شناسی انجام گرفته و کتاب‌هایی در این زمینه به طبع رسیده‌است. برخی از این پژوهش‌ها و کتاب‌ها عبارت‌اند از:

- اختیاری، زهرا و واعظی، مرادعلی. 1387. «نقش مخاطب در تحول شعر مشروطه»، *مجله‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی مشهد*، ش 160.
- سیدآبادی، علی اصغر. 1380، «گونه‌های مخاطب، گونه‌های مخاطب‌شناسی»، *پژوهش‌نامه ادبیات کودک و نوجوان*. ش 25.
- مک کوایل، دنیس. 1380. *مخاطب‌شناسی*. ترجمه‌ی مهدی منتظر قائم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- میرسعیدقاضی، علی. 1379، «مخاطب و مخاطب‌شناسی در روابط عمومی و ارتباطات»، *هنر هشتم*. ش 19.

1-7. تعریف واژه‌های کلیدی

مخاطب: مفهومی محوری در علم ارتباطات است و برای اشاره به گیرندگان پیام‌های رسانه‌ای، در هر گروه سنی و هر شرایط زمانی و مکانی به کار می‌رود. این واژه سال‌هاست که در تمامی حوزه‌های هنری،

فکری و فلسفی، توسط پژوهشگران و کارورزان فرهنگی و نیز مردم عادی، مورد استفاده قرار می‌گیرد و به‌طور ساده، به خوانندگان، بینندگان و شنوندگان یک اثر، و یا یک رسانه گفته می‌شود.

زبان: زبان فرآورده‌ای اجتماعی و نیز مجموعه‌ای از قراردادهای ضروری است، که از طرف جامعه مورد پذیرش قرار گرفته است. کارکرد زبان را در تعریف کلی، ایجاد ارتباط می‌دانند. این نظام پیچیده‌ی پرکاربرد، خود را در روند پیشرفت و تغییرات جامعه باززایی کرده، گسترده‌تر می‌شود و بر مبنای قواعد خود، به تغییر سازوکار خویش می‌پردازد.

ادبیت: ادبیت پاسخ به پرسشی ماهوی در باب ادبیات است و به آن چیزی نظر دارد که وجودش در متن، چونان اکسیری، زبان را به ادبیات ارتقا می‌دهد. جوهره‌ای که ادبیات را از اشکال دیگر زبانی متمایز می‌سازد.

مرگ مؤلف: نظریه‌ای است که در سال 1968، توسط رولان بارت، در مقاله‌ای با همین عنوان مطرح گردید و گامی بزرگ، در جریان حذف مؤلف از نقدهای ادبی و هنری برداشت. مرگ مؤلف، از آرای مهم و پراستناد در نظریه‌های ادبی معاصر است.

8-1. روش انجام پژوهش

با توجه به موضوع پژوهش، روش کتابخانه‌ای و فیش‌برداری برای تحقیق به کار گرفته شد. برای گردآوری اطلاعات به کتاب‌های مرجع، فرهنگ‌ها و منابع زندگی‌نامه‌ای، نشریات و مقاله‌ها و سایت‌های اینترنتی مراجعه شده و داده‌های مورد نیاز جمع‌آوری گردید.

فصل دوم

2-1. مخاطب

واژه‌ی «مخاطب» سال‌هاست که در تمامی حوزه‌های هنری، فکری و فلسفی، توسط پژوهشگران و کارورزان فرهنگی و نیز مردم عادی، مورد استفاده قرار می‌گیرد و به‌طور ساده، به خوانندگان، بینندگان و شنوندگان یک اثر، و یا یک رسانه گفته می‌شود. مخاطب، مفهومی محوری در علم ارتباطات است و برای اشاره به گیرندگان پیام‌های رسانه‌ای، در هر گروه سنی، و هر شرایط زمانی و مکانی به کار می‌رود.

برداشت‌های متفاوتی از واژه‌ی مخاطب در میان است و ریشه‌ی این امر را می‌توان در آن دانست که در سوی دیگر این کلمه‌ی ساده، یک واقعیت پیچیده که از یک ساختار مرکب، دشوار و متغیر ناشی می‌شود، وجود دارد. «مخاطب گروهی نیست که یک‌بار برای همیشه تشکیل شده‌باشد، بلکه ارگانیک‌تری زنده است که مرکب از گروه‌های اجتماعی مختلف بر حسب دوره‌های زمانی، شکل می‌گیرد و از شکل می‌افتد.» (موشتوری، 1386: 135)

این واژه بازه‌ی معنایی وسیعی را در بر می‌گیرد و در نظامی تعاملی، محل غایی تمامی پیام‌هایی است که در حوزه‌های گوناگون فرهنگی، هنری، علمی، ادبی و غیره تولید می‌شوند. پرسش این است که آیا واژه‌ی مخاطب، می‌تواند پاسخگوی تعاریف گوناگونی باشد که در زمینه‌های اندیشگی متفاوت از گیرنده‌ی پیام ارائه شده‌است؟

مک کوایل معتقد است: واژه‌ی مخاطب، در پس کاربرد عامیانه‌اش، پر است از اختلافات در معنی، بدفهمی‌ها و اختلافات نظری. مشکلات فوق عمدتاً از این حقیقت ناشی می‌شوند که واژه‌ی ساده و یگانه‌ی مخاطب، برای اشاره به واقعیتی به کار می‌رود که به طور روزافزون در حال پیچیده و متنوع‌تر شدن است و می‌تواند پذیرای صورت‌بندی‌های نظری متضاد باشد. واقعیتی که واژه‌ی مخاطب به آن برمی‌گردد، متنوع و مستمراً در حال دگرگونی است. واژه‌ی به‌ظاهر ساده‌ی مخاطب، در حقیقت، به انواع گوناگونی از اجتماع‌ها نسبت داده می‌شود. (مک کوایل، 1380: 3 و 4)

اکنون باید دید که از چه لحظه‌ای می‌توان گروهی از افراد را مخاطب نامید؟

همان‌گونه که در تمامی زمینه‌های فکری، برای رسیدن به مفهومی دقیق و بسیط و همه‌گیر از یک واژه، همواره سعی می‌شود تا علاوه بر گزینش واژه‌ای درخور و بدون نقص، تعریفی سره و کامل و بدون مازاد، در مورد آن واژه ارائه گردد، در این مقال نیز سعی بر آن است که واژه‌ی مخاطب^۱، در الگوی شناخته‌شده‌ی سه‌وجهی (فرستنده، پیام، گیرنده)، بررسی شود تا با دقت نظر و تمرکز بیشتر، بتوانیم به معنایی تازه و شاید مناسب‌تر دست یابیم.

در تعریفی کلی، واژه‌ی مخاطب در فرآیند ارتباطات جمعی، برای اشاره به «دریافت‌کنندگان پیام» در مدل ساده‌ی خطی (منبع، مجرا / کانال، پیام / دریافت‌کننده، اثرات) به کار می‌رود. گردانندگان رسانه‌ها و نظریه‌پردازان رسانه‌ای معمولاً از این واژه در یک یکسانی دارند و استفاده‌کنندگان از رسانه‌ها این واژه را به‌عنوان یک توصیف بدون ابهام از خود می‌شناسند. (ر.ک مک کوایل، 1380: 3، میرسعید قاضی، 1379: 29)

حال باید دید، انتقال معنا یا پیام از گوینده به شنونده، و یا از فرستنده به گیرنده، چه زمانی می‌تواند الگوی ارتباطی مستحکمی باشد؟ آیا با وجود این سه عنصر می‌توان عمل ارتباط را کامل شده دانست؟ به بیان دیگر، آیا انتقال پیام از فرستنده به گیرنده، شرط لازم و کافی برای بقای ارتباط است و تنها در این مرحله، رسالت ارتباط به پایان می‌رسد؟

برای یافتن پاسخ این پرسش‌ها، کمی بر ماهیت این سه عنصر مذاقه می‌کنیم.

با تثبیت جایگاه رسانه در جهان، دیری نکشید که اهمیت شناخت مخاطب، برای سردمداران رسانه، مسجل شد و کار فکری در این حوزه، با جدیت روزافزونی آغاز گردید. مدخلی که همگان

۱. Audience